

SZOLLÁTH DÁVID

A ROMANTIKUS HŐS SZÁNALMAS BUKÁSA

Rakovszky Zsuzsa: VS¹

Az alaptétel

Először azt hittem, Rakovszky Zsuzsa regényének az a legfőbb hibája, hogy a regény könnyen visszavezethető egyetlen alaptételre. Azt hittem, hogy a regény emiatt, az alaptétellessége miatt válik kiszámíthatóvá, és ezért lehet, hogy az olvasó lelkesedése időről-időre alábbhagy. Aztán rájöttem, hogy vannak „alaptételes” művek. Nem is rosszak. Például: „Fortélyal mindent túl lehet élni. Fortélyal, valamint az istenek segítségével minden veszélyen át lehet jutni.” Ez az *Odüsszeia* alaptétele. „Minden bűnös elnyeri a neki kijáró büntetést.” Ez Dante *Poklának* az alaptétele. „A történelem értelmetlen, a teremtés azonban mégis értelmes.” Ez *Az ember tragédiája* alaptétele. És azt hiszem, nem csak klasszikusok, hanem kortárs művek között is találunk ilyeneket. Például megkockáztatom a következőt: „Az összetartozás tudatával mindent ki lehet bekkelni”, ez lehetne az *Iskola a határon* alaptétele. Vagy „Testünk mindennél alapvetőbb”, ez lehetne az *Emlékiratok könyve* alaptétele stb. Talán az értelmezés lezárhatatlanságára és a jelentés szóródására vonatkozó belátások dacára is el tudjuk fogadni, hogy ma is vannak efféle alaptételes művek, és ezek nem feltétlenül rosszak.²

A VSnek így lehetne megfogalmazni az alaptételét: „Az ifjúkor romantikus illúziói és lázongásai hiábavalóak és veszedelmesek.” Így összegezhető Rakovszky feldolgozásában Vay Sándor történetének alapállítása. (Mint az közismert, Vay Sándor gróf tizenkilencedik századvégi költő, tárcáíró, világfi. Azzal tett szert világhírré, hogy nőként élt férfi életet és hogy esetét Krafft-Ebing szexuál-patológus is elemezte híres *Psychopathia sexualis*ában. A kérdést Borgos Anna tárta fel, nagyszerű 2007-es újrafelfedező tanulmányában.³)

A VS öncsaló és másokat is félrevezető illúziókeltésnek, romantikus szenvedélynek értékeli a főhős abbéli igyekezetét, hogy saját biológiai nemével ellentétes nemi identitását elfogadtassa környezetével. Vay hiába vált nemet, hiába vall „vad” liberális eszméket, hiába utasít el minden társadalmi konvenciót, hiába játssza a hősszerelmet, súlyos kompromisszumok, mások és önmaga tönkretétele árán sem tud „teljes értékű” férfiéletet élni. Nem lehet például férj és apa, és hiába kendőzi el önmaga előtt a tényeket, pró-

¹ A JAK Tanulmányi Napokon 2011. június 11-én elhangzott előadás szerkesztett, bővített változata.

² Természetesen nem azt állítom, hogy az alaptételben kimerül a művek értelmezési mezeje, erről szó sincs. Ám az alaptétellel ellentétes állításokat mégsem lehetne alátámasztani a művel, és ez valamelyest mégiscsak korlátozza az interpretációs lehetőségeket. Az *Odüsszeia* hibás értelmezésének tekintenénk, ha valaki azt olvasná ki belőle, hogy „csak az égiek önkényén múlik az emberi boldogulás, hiába vagyunk okosak, hiába vagyunk megfontoltak” stb.

³ Borgos Anna, Vay Sándor/Sarolta: egy konvencionális nemiszerep-áthágó a múlt századfordulón, *Holmi*, 2007 február, 185-194.

balva újra és újra feleséget szerezni, kapcsolatai hazugságra épülnek és szükségszerűen összeomlanak.

Mint látható, ez meglehetősen józan, sőt: konzervatív alaptétel, de hát még ezzel sem volna semmi baj. (Vannak konzervatív alaptételű remekművek.) A fő probléma nem az, hogy *van* alaptétele a könyvnek, vagy hogy ez konzervatív, hanem az, hogy ritkán enged a könyv, hogy megfeledekezzünk az alaptételről, a tanulságról. Ezért kényelmetlen a könyv olvasása, ezért érzem időnként redundánsnak és túlírtnak a művet.

Ki beszél?

A VSben elsősorban az irónia biztosítja az alaptételnek megfelelő értékrendet. Ez talán meglepő, hisz az iróniát a rendbontás, a közvélekedések megkérdőjelezésének retorikai alakzataként szokás számon tartani, itt mégis konzervatív álláspontot rögzít. Romantikus, szenvedő, érzelmeket affektáló, egyébiránt léha és életképtelen főhősünket leplezi le lépten-nyomon az implicit szerző⁴ iróniája.

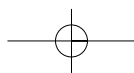
Van tehát egy implicit szerzőnk, aki a saját maga számára tartja fenn az ironikus szemléletet, és vannak alárendelt elbeszélők, elsősorban a főszereplő, Vay Sándor, másodsorban az őt vizsgáló törvényszéki orvos, Dr. Birnbacher – az ő látókörük korlátozottabb, mint az implicit szerzői nézőpont. Dr. Birnbacheré egyszerűen azért korlátozott, mert a doktor a tizenkilencedik századi, prefreudiánus lélekbúvárlat és a pozitívista tudományosság nyelvét beszéli, amelynek érvényességében már nagyon rég nem hiszünk, amint ezt ironikusan jelzi is a szöveg. Ettől persze a doktor lehet szimpatikus, vannak barátságos vonásai.

Dr. Birnbacher bemutatásának kérdésénél a főszereplő ironikus ábrázolásának problémája nyilvánvalóan összetettebb. Vay Sándor több műfajban, műnemben is megszólal a regényben. Naplót vezet, önéletrajzot ír Dr. Birnbacher kérésére, és négy versét is olvashatjuk. Egyik diszkurzustípusban sincs azonban önálló szólama, nézőpontja. Saját szólamának önállóságát az implicit szerzői szólam korlátozza többlettudásának jelzésével vagy ironikus beállításaival. Könnyen az a benyomásunk keletkezhet, mintha az egyes szám első személyű elbeszélésben két hang volna jelen, nehéz eldönteni, hogy a tátogó szájú báb hangját halljuk-e, vagy a hasbeszélő művészt, aki a karjára húzta a bábót. Az elbeszélőknek csak viszonylagos önállóságot enged az implicit szerző.

Hasonló kettősség köszön vissza abban is, hogy Vay Sándor mindig megismétli hibáit és – noha e hibáknak tudatában van – soha nem tanul belőlük. Négy szerelmi ügye van, amelyek rendre ismétlődő elemekből épülnek fel. Két alkalommal szöktet lányt és két alkalommal tart álesküvőt álppal. Mindannyiszor félrevezeti vagy megpróbálja félrevezetni szíve választottját. Mindannyiszor lángoló szerelmet érez, amelyet byroni hevülettel ad elő, de az esetek többségében nem gondoskodik a megszöktetett vagy nőül vett hölgyekről. Szerelmi csalódásai után mindig rosszlányokkal vigasztalódik, hogy a rosszlányokban aztán mindig iménti szerelmének vonásait lássa viszont, viselkedését pedig utólag mindig szégyelli, ideig-óráig legalábbis. A négyből három alkalommal cselszövő barátja, Zarándy viszi a bajba. Zarándy megismert gaztetteiből Sándor gróf nem vonja le a tanulságot, hanem újra és újra Zarándyra bízta magát, pedig hólelkű szerelmei két alkalommal is megérik a gazembert Zarándy lehengerlő modora mögött.

Nem csak szerelmi ügyek terén fogyatékos Vay Sándor önismerete, hanem az anyagiak terén is. Megszámolni sem igazán lehet, hány alkalommal hangzik el a regény során, hogy újabb birtokrészt adtak el a Vay-szülők, amelynek ráeső jussát az ifjú gróf (vagy az ifjú kon-

⁴ Implicit szerzőnk a regény különböző elbeszélő szólamai fölé rendelt instanciát értek, a regény formai, szemléleti egységét biztosító nézőpontot.

tesz) azon melegében feléli, elherdálja. Nem tulajdonít jelentőséget annak, hogy Zarándy folyamatosan szípolozza, és igazi dzsentrí gavallérként, csak hogy imponáljon, odaadja utolsó százását színészbarátjának, képzelt vetélytársának, noha az csak egy tízest kért tőle.

Az olvasó mindezt látja, és nem szólhat közbe. Vay Sándor eközben fokról fokra hanyatlik, eladósodik, tönkre teszi magát, egészen a börtönig süllyed, anélkül, hogy tudná, mit csinál. Anélkül, hogy a folyamatot egybelátná. Csakhogy az a furcsa, hogy minderről a gróf egyes szám első személyű önéletírásából és naplójából értesülünk, az említett, nehezen tetten érhető, ironikus, háttérből irányító hasbeszélő-szólamnak köszönhetően. A fikció szerint a Vay által írt önéletírás mondja ki az ítéletet róla, amit mindenki ért, csak ő nem. Ám az élelítő önéleplezés és a süket-vak önfélreértés egy szólamon belüli együttesét nehezen fogadja el az olvasó. Ellentmondásosnak érezhetjük, hogy a főszereplő-báb tökéletesen naív marad elhangzó szavainak és elbeszél cselekedeteinek értelmét illetően. Ebben az ellentmondásban ott rejlik a kissé pszichológizáló, etikai ítélettől nem tartózkodó könyv sugalmazása: lásd olvasó, így működik az öncsaló karakter.

Ennek a különös, két hangra írt szólamnak ugyanakkor kedvező poétikai hatásai is vannak. Egyrészt kiválóan alkalmas a feszültségkeltésre: az olvasó izgulhat naív, fiatal hőséért. Másrészt a hibáiból nem tanuló és állandóan ironikusan láttatott hős egyre kevésbé érdemli meg az olvasói szimpátiát, ez is feszíti, fokozza az olvasás dinamikáját, teret enged többféle olvasói viszonyulásnak. De van itt még egy szempont, ami nagyon is indokolja a hős és az elbeszélő nézőpontja közötti jelentős szintkülönbséget. Vay Sándor a férfiletet tekinti természetének megfelelő állapotnak, ami az implicit szerző magasabb nézőpontjából tekintve illúzió. Ugyanakkor a regénybeli Vay önéletírása nemcsak állítja ezt a meggyőződést, hanem képes az illúziót megosztani, kiterjeszteni az olvasóra. Ebből a szempontból valóban határozottan elkülönül a két szólam. Vay írása férfi írása. Nem tudom, hogy vannak-e ennek stilisztikai jegyei (később vissza fogok térni arra, miféle férfias tulajdonságok jellemzik a figurát), mindenesetre a regényben található beékelt regény, vagyis a fiktív Vay gróf önéletírását olvasva én időről időre elfelejtettem, hogy Vay Sándor voltaképpen Vay Sarolta. A regénybeli Vay gróf fiktív önéletírása ebben a tekintetben erősen hasonlít a valóságos Vay gróf írásaira. Vay összes műveinek életében megjelent köteteit lapozgatva sem találunk utalást a szerző saját biológiai nemére. Ez egyrészt megengedhetetlen önéleplezés volna: a szerzői imázs és a társadalmi szerep hiteltelenítése. Másrészt ez irodalmi indiszkréción is volna. A Vay tárcái és novellái által megidézett világban, az arisztokrata szalonok, udvarházak és színházi öltözők világában ilyesmit úriember nemigen tesz szóvá.

A szájalmas hős

Rakovszky Zsuzsa egy interjúban azt nyilatkozta, hogy „megértéssel” szemléli hősét, de mulat is rajta, ahogy az ember ifjúkorának ballépéseiben szokott mulatni.⁵ Mintha afféle szeretetteljes iróniával viszonyulna hozzá. A regényben azonban az ironikus viszonyulás jóval erősebb, mint a megértés. A VS három esetben ábrázolja egyértelműen pozitív beállításban Vayt. Akkor, amikor a Dr. Birnbacher törvényszéki orvossal folytatott vizsgálat

⁵ „Manapság a társadalmi szokásrendnek már csak a romjai léteznek, nem nagy »kunszt« dacolni vele, ilyen alapon biztosan nem érzek lelki rokonságot Vay Saroltával. Inkább egy kissé úgy érzek iránta, ahogyan az ember idős korában a fiatalságára szokott visszaneézni: megértéssel, de azért kicsit mulatva is azon az egykori valakin, aki annyi bolondságot követett el.” Mátraházi Zsuzsa beszélgetése Rakovszky Zsuzsával. http://konyv7.hu/index.php?akt_menu=11477 (utolsó letöltés 2012. márc. 16.)

során a maga sajátos, szenvedély fűtötte logikáját elismeri; akkor, amikor a még gyermek Vay Sándort ártatlannak mutatja be, hányatott sorsát megértéssel ábrázolja, harmadszor pedig a könyv zárójelenetében, amikor az öreg Vay lemondott már vágyairól és bölcs, il-lúziótlan, megállapodott férfiúnak mutatkozik.

Előfordulhat, hogy más olvasó esetleg több pozitív vonást is talál, de ez nem változtat azon, hogy Vay néhány „megértő” beállításon kívül többnyire tehetségtelen költőként, na-iv, öncsaló, akarnok imposztorként, elviselhetetlen pojácaként, néha pedig egyenesen szá-nalmas figuraként mutatkozik meg. Ezek a karaktervonások a főhős kamasz- és fiatal fel-nőttkorához társulnak, tehát a regény javarészeben uralkodóak, míg a pozitív beállítások, mint láttuk, a gyerek- vagy a kései felnőttkorhoz tartoznak többnyire és hangsúlytalanok.

Rögtön a regény kezdetén kiderül, hogy Vay írogató úri dilettáns. Vay versei a regény főhősének jellemzése kedvéért szerepelnek, a három vers a regény elején afféle „alkalma-zott” szereplő (a regényvégi negyedik nem), amelyek dokumentálják a fikción belül Vay dilettantizmusát. Különösen a versekhez fűzött oktondi lábjegyzetek. Ezek nemcsak Vayt teszik nevetségessé, hanem a költés, az ihlet romantikus pózait általában, hiszen fontos-kodva rögzítik, hogy a megverselt valóság voltaképpen sokkal prózaibb, mint az elké-szült lírai műremek. Vay Sándor fiatalkori versei valóban ilyenek, ezen nincs mit szé-píteni,⁶ és természetesen nincs is túl sok értelme számon kérni Rakovszky regényén, hogy milyen írónak mutatja be Vayt. Annyit azért érdemes megjegyezni, hogy felnőttko-ri tárcái derék másodvonalbeli írókat mutatnak és sokkal jobbak, mint versei. Ezekben olyan, mint Krúdy gyengébb pillanataiban.

A regénybeli dilettákkal az a probléma, hogy egy olyan figura irodalmi tehetségtelen-sége válik nevetségessé, aki máskülönben, másvalamiben roppant különleges és érdekes. Akinek alaposabb (megértőbb?) szemrevételezésével megtudhatnánk valami fontosat ko-rának erkölcséről és szexuális normarendszeréről. Ehhez persze az kellene, hogy maga a szemrevételező tekintet ne legyen egyrészt viktoriánus módra konzervatív, másrészt ér-deklődjön valamelyest a kor iránt. A VS-ben (ellentétben *A kígyó árnyékával* vagy *A hulló-csillag évével*) a korabeli társadalmi-kulturális miliő jelzésszerű, alig látható, ebben a re-gényben a főalak „visz mindent”, a regény rajta múlik.

Vay azonban épp korának „erkölcsi és nemi normái” tekintetében lehetne koronata-nú, hiszen nincs még egy hozzá fogható nemváltó figura.⁷ Ebből a szempontból másod-lagos az a körülmény, hogy Vay dilettáns költő is volt. A VS viszont épp ebben a minősé-gében mutatja be már az első lapokon. Ezzel az entrée-vel eleve hitelteleníti hősét, még hozzá valami olyasmivel, ami a regény modelljét a legkevésbé sem hiteltelenítette a maga korában: Vay Sándor az ifjúkorában írt klapanciák után sikeres tárcaíró lett.

Érdekes lenne megvizsgálni, hogy hogyan működik az a társaság, amely – noha min-denki tudja, hogy a kérdéses úr voltaképpen hölgy – képes úgy viszonyulni hozzá, mint-ha úr volna. Talán hajlamosak voltak afféle hóbortnak tekinteni a nemváltást? Szeszély-nek, ami talán kissé pikánsabb huncutság a szokásosnál, de kétségkívül roppant „eredeti”? Miért nem segít a regény annak megértésében, hogy hogyan lehetett Vay része

⁶ A regénybeli Vay versei helyenként szó szerint is érintkeznek egyes Vay-versekkel. A regény el-ső versében, az „Éji gondolatok”-ban, Vay *A lugosban* (1876), a *Viszontlátlak* (1877), és a *Karácsony éj van* (1878) című verseinek sorai, képei köszönnek vissza. Vay Sándor verseinek Kapui Ágota szerkesztette kötete („Virág borul minden rögre”) letölthető Dabas város honlapjáról. <http://www.dabas.info.hu> (utolsó letöltés 2012. márc. 16.)

⁷ Hacsak a Krúdy által is felidézett, papi reverendában feltűnést keltő, soha meg nem jelenő mun-káihoz előfizetőket gyűjtő Simli Mariskát nem tekintjük annak. Lásd *Vay Sándor és Simli Mariska kalandregényei* [1930]; *Simli (Az arszlán naplójából)* [1928] In: Krúdy Gyula, *A szobrok megmozdul-nak*, Gondolat, 1974, 425-430., 430-434.

a kor kaszinózó, vadászgató, párbajozó, magyar nótázó, kuplerájba járó, színésznők öltözője előtt ácsingózó úri társaságának? Ebben a tekintetben miért nem lát implicit szerzőnk messzebbre hősénél? Hogyan értelmezzük ezt a társadalmat? Nyitott volt? Tapintatos? Elfogadó? Vagy inkább csak jobbnak látták nem feszegetni a kérdést, kerültek, esetleg tabusították a témát? Esetleg ezek a mai kategóriák nem is érvényesek? Rakovszky regényében a neváltás kérdései a törvényszéken, az orvosi vizsgálatban, valamint a főhős józan nagymamájának dörgedelmeiben kerülnek elő, de a mindennapi élet nyilvános érintkezésében nem, és ez hiányérzetet kelt.

Ott van aztán az a kérdés, amelyet Borgos Anna tett fel: normát sért-e az, aki úgy vált nemet, hogy eközben nem kérdőjelezi meg a társadalmi nemek elfogadott konvencióit? Normát sért-e az a nő, aki, mivel önképe és társadalmi képe szerint férfi, nőket szeret, és – konzekvensen és konvencionálisan – undorodik a homoszexualitástól, így eszébe sem jutna férfihez nyúlni? Vay gróf ugyanis ilyen „férfi”. A patriarchális világrend kategóriái szerint gondolkodik a nemek különbségeiről, lenézi a feminizmust,⁸ a férfit nemesnek, állhatatosnak, a nőt gyengének és befolyásolhatónak⁹ ábrázolja, ugyanakkor szereti a nőt lovagias vágyak tárgyaként szemlélni és tündérivé idealizálni (lásd például kötetnyi Sissy-történetét)¹⁰ stb.

A konvencionális kérdése Vay Sándor vagyonhoz, pénzhez való viszonyában is előkerül. Hiszen kevés magától értetődőbb közhely van annál, hogy a dzsentrí szórja a pénzt, pusztítja a vagyont. Az más kérdés, hogy ez a társadalomtörténészek szerint vajon milyen mértékben volt igaz, és hogy mennyire inkább köztudalomról, irodalomtörténeti toposzról van szó. Az viszont nem kétséges, hogy az „anyagi romlás” a dzsentrí-kép közelszerű alkatrésze.

Rakovszky regényében állandóan, unásig ismételt elem: a főhős herdálja a birtokot. Vay szerelmi ügyei kisebb vagyonokat emésztenek fel, lovagias kudarcai szántókban és erdőkben mérhetőek. Minden a romantikus illúziókergetésre megy el, arra, hogy férfiasságát, férfi-mivoltát újra és újra bebizonyítsa. Az olvasónak csak az aggodalom jut, mint-hogy a hős rá sem hederít anyagi romlására. Ezzel szemben Vay Sándor (most az író, nem a regényszereplőt értve e név alatt) publicisztikájában gyakori téma a földbirtokos arisztokrácia évszázados házainak romlása és e romlás társadalmi és gazdasági oka, tehát elmondható ugyan, hogy Vay a családi birtokok felélésében szülei példáját folytatta, de az nem, hogy naivan tette volna ezt. A tárcák Vay Sándora az arisztokrácia végnapjainak udvariasan sóhajtozó krónikása, de a régi világ iránti nosztalgiája ellenére nem ellensége a demokráciának vagy a modern nagyvárosi kultúrának.

A regénybeli Vay illúziófűtötte romantikus ficsúr, aki ködképeinek megszállott kergetése miatt vesztí el vagyont (lásd költői igazságszolgáltatás). A tárcáiban bemutatkozó Vay Sándor ezzel szemben reflektált és rezignált dzsentrí, diszkrét úriember, aki minden, csak nem öncsaló. Ennek a Vaynak van realitásérzéke, nem hiába úszta meg a sokak számára valóban végzetes életformaváltást. A birtokok elherdálása közben és után sikeres, rendesen fizetett tárcaíró lett. Azok közé tartozott, akiknek sikerült átvedlenie utolsó generációs arisztokratából elsőgenerációs értelmiségibe. Jól csengő nevének presztízse kiegszült, ha nem is elsőrangú, mégis meglehetősen írói tehetségével, a „jó csukló” készségével. Mindezt úgy, hogy – tudjuk – az ő életének igazi tétje nem is a társadalmi váltás, hanem a neváltás volt.

⁸ Lásd pl.: *Régi mesék, régi szerelmekről* In: gróf Vay Sándor: *Pestvármegyei históriák*, Budapest, Légrády Testvérek, Érdekes Újság Kiadóhivatal, é. n. (1907), 41.

⁹ Lásd *Válásokról* In: *gróf Vay Sándor Művei*, 10. k. 130. o.

¹⁰ Pl. *A királyné poétája* In: *gróf Vay Sándor Művei*, 10. k.

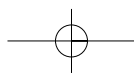
A regény főhőse nemegyszer kimondottan szánalmas figurának mutatkozik. Felindultságában éles fejhangon szokott kiabálni, ami saját maga számára is elviselhetetlen. Ez az éles fejhang vélhetőleg nem más, mint női szoprán, ami kritikus helyzetekben kiszabadul, s ez Vay önképe szempontjából érthetően kellemetlen szerephiba. Vay szánalmasságának egyik emlékezetes jelenete: álpárbajt rendez, hogy kivívja az imádott színésznő elismerését. Zarándy, felbujtója biciskával óvatosan megvágja Vayt, aki bekötött kézzel megy el a színésznőhöz elmondani, hogy épp most védte meg becsületét. A színésznő udvarias tartózkodással fogadja, ám Vay egyre elkeseredettebben ostromol, térdre hull, könnyezik és amikor végképp távoznia kell, még meglengeti bepólyált kezét, hátha ezzel hat. A jelenet megint csak a férfiszerep teljes kudarca: kosarat kapott, amit ráadásul „nőies” és infantilis módon képtelen elfogadni.

Egy másik metsző iróniával előadott eset: Vay hasmenést kap a börtönben. Már az roppant megalázó férfiruhájától egyébként is megfosztott úriemberünk számára, hogy másvalaki szeme láttára kénytelen szükségét végezni. A cellatárs ráadásul visszataszító, utálatos, köztörvényes némbor, akivel Vay, undora ellenére, vágyainak nem tudván parancsolni, még ki is kezd, nem sokkal a hasmenéses eset után. Újabb szánalmas próbálkozás a férfiasság bizonyítására. Ezúttal egészen mélyre süllyed. A cellatárs, ez a hajmeresztően rangon aluli nőszemély, vágyának megvetett tárgya, erkölcsileg fölébe kerekedik és minden joggal megveti őt, a grófot, mint fajtalanokodó asszonyt. Én ilyenkor nemhogy a „megértő” viszonyulás nyomait nem találok az ábrázolásban, hanem rémülten próbálok nem részese lenni a heccnek. Mi élvezetet nyújt hősünk életkudarcának látványa? Ezen más is nevet? Ennyire fontos a józan, nagymamai tanulság, miszerint nem bújhatunk ki bőrünkéből, vagy a nemünkéből?

Mindig a férfiakkal van a baj

A regény javára írandó, hogy a karakter mindezek ellenére nem egyoldalú, hanem összetett és ellentmondásos figura. Hol szánalmas, porban fetregő féregnek látjuk, mint öngyilkossági kísérleteit olvasva, vagy a felidézett jelentekben, hol másokat manipulálni képes, női áldozatait csapdába ejtő, erős, erőszakos férfinak. Az első és az utolsó nőügyében legalábbis ilyennek mutatkozik. Persze, ha jobban megnézzük, nincs ebben ellentmondás. Amikor felülkerekedik a nőknél, akkor kegyetlenül visszaél hatalmával, a legrosszabb macsó férfiszerepet játszva el, amikor a nők kerekednek fölébe, akkor megalázkodik. Önző és kegyetlen, amikor hatalma van, szánalmas, amikor nincs.

Ez a férfi-ábrázolás nem idegen Rakovszkytól, a férfinem kritikái bemutatása általában jellemző prózájára. Érdekes ebből a szempontból felidézni a két korábbi regényt. *A kígyó árnyékában* a legfőbb férfi szereplő az apafigura. Vannak ugyan jó tulajdonságai, de legmeghatározóbb vonása mégis az, hogy lányának megrontója és megszállottan féltékeny zsarnoka. A regényben van ezen kívül felelőtlen úrfi, aki a liliomot ugyan letépi, de egy percig sem vállalja a mésalliance-ot. Van továbbá reménybeli kérő, aki gyenge ahhoz, hogy férfiként cselekedjen, és megváltsa Ursula/Orsolya sorsát. *A hullócsillag évében* a férfiak egytől egyig teljességgel alkalmatlanok szerepük betöltésére. Ott van egyrészt Ferri, a bunkó, felelőtlen, agresszív, iszákos, kártyás nagybáty. Ott van Pista, a vőlegényjelölt: fontoskodó, tapintatlan és legfőképp unalmas. Ott van „a Bartha”-ként emlegetett szerető – ebben a regényben ő testesíti meg a „gyenge férfi” típusát –, gyáva, megalkuvó, döntésképtelen papucsférj, méltatlan Flórához. Végül ott van még Flóra főnöke, a tenyérbe mászó, aljas, hatalommániás káder. Ez a négy, meggyőződésem szerint zseniálisan felépített szereplő, nagyjából le is fedti a korabeli férfitársadalmat, de ha nem, akkor is lesújtó és egyben roppant találó kritikáját adja a magyar viszonyoknak.

A férfiak a VS-ben is rossz teljesítményt nyújtanak. Kászonyi Dániel, az ifjú Vay nevelője, naiv idealista, eszméi idejétmúltak, emigrációja nevetséges. (A VS legviccesebb részei Kászonyi Dániel naiv allegorikus festményeinek leírásai (91-92, 99. 103.)) Az öreg Vay gróf, a vén hóbortos, a felelőtlen apa, a birtok elherdálója. A már emlegetett Zarándy: szélhámos, kiugrott pap, liberális, függetlenségi forradalmárból lett besúgó, áruló. Végül pedig ott van Dr. Birnbacher. Kevésbé látni bele, vannak pozitív vonásai is, noha inkább rezonőr-figura, sokkal inkább „az orvosi szemszög”-et megtestesítő narratív funkció, mintsem cselekményt befolyásoló szereplő.

Mármost a VS Vay Sándora mindezen rossz férfitulajdonságok gyűjtőhelye. Megszállottan féltékeny zsarnok, mint Ursula Binder apja, ugyanakkor férfiatlan, gyáva, tettei következményét nem vállaló puhány, mint Flóra férje. Hatalommániás manipulátor és tehetetlen, életképtelen idealista egyidejűleg. El kell ismerni, tényleg emlékezetes figura, és rejtély, hogy egy ilyen romantikusan tépett hőst, egy ilyen szélsőségekből összedobált alakot hogyan lehetséges poétikailag egyben tartani és elfogadtatni az olvasóval. Mégis lehet, ami – ezt is el kell ismerni – a regénykompozíció, a regényforma egyértelmű sikere. Hiszen, mint korábban jeleztem, ebben a műben a címszereplőn múlik minden, itt a rajta kívül mindenki más csak epizodista.¹¹

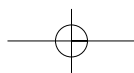
Másrészről mégiscsak van itt némi kiegyensúlyozatlanság. A férfiak szomorú seregszemléje után vessünk egy pillantást a nőalakokra is. Rakovszky prózájában kevés olyan szereplő van, akit nem környékez meg az irónia. Ők az egyértelműen pozitív, eszményi, romlatlan nőalakok: ilyen a *Hullócsillagban* Flóra, ilyen a VSben Millicent, a bűbájos és ártatlan angol gyereklány, ilyen Mari, a becsületére vigyázó szép színésznő. Rajtuk kívül a nagymama is egyértelműen pozitív figura: józan, bölcs, kissé szarkasztikus matróna, a családi hagyományok őrzője.

Vannak természetesen negatív nőalakok is Rakovszky prózájában, a felsorolással nem azt akarom sugalmazni, hogy az értékek rendszere ilyen egyszerűen lenne kódolva, és abból sem kívánok elhamarkodott következtetéseket levonni, hogy ezekben a regényvilágokban a férfiak döntően rosszak, és jók csak a nők között vannak. A kérdés ennél alaposabb áttekintést és elemzést igényelne. Itt és most csak azt szeretném kiemelni, hogy Vay Sándor a VS-ben férfiként méretetik meg és férfiként bukik el (vagy azért, mert nem tudja kitölteni a megcélzott férfiszerepet, vagy azért, mert a Rakovszky-próza értékrendszerében a férfiak – tetszik-nem tetszik – ilyen tulajdonságokból vannak összerakva), ám ez, tekintve hősi biológiai adottságait, legalábbis *nem fair*. Kevés megértést tanúsít a regény a nemváltás törekvése iránt. Mintha azt állítaná, hogy elég nagy baj az, ha valaki férfi, ennél már csak az a nagyobb baj, ha valaki *férfi akar lenni*.

A romantikus fantasztá bukása

A VS Vay Sándor-figurájának van egy, az eddig felsoroltaknál közvetlenebb előzménye is. A megbízhatatlan és ködképeket kergető romantikus fantasztá bukásának szüzsé-motívumát *Az ismeretlen tényező* című kisregényben vagy hosszúnovellában is feldolgozta a szerző. (In: R. Zs.: *A Hold a hetedik házban*, Magvető, Budapest, 2009, 75-168.) E történet főhőse saját vilájobbító naivitásának lesz áldozata. A fiatalember elhanyagolja tanulmá-

¹¹ A pretextusokról beszélve érdemes megemlíteni Vay *Diákszerelm* című elbeszélését a *Pestvármegyei históriák* című kötetből. Ennek hőse, Bálint hasonló figura mint a VS-ben Vay Sándor, aminek két oka lehet. Egyrészt Vay, aki „sohasem vallott[a] magá[t] szigorú historikusnak”, feltehetőleg önéletrajzi elemekkel tűzdelte meg ezt a szívhez szóló szerelmi történetet, amely – másrészt – Rakovszky regényének egyik forrásaként szolgálhatott.

nyait és számtalan ostobaságot csinál azért, hogy gyanús hontalanokat és egy többgyermekes, megalázott, lecsúszott nőt segítsen. Mindeközben veszélyezteti a neki otthont adó idős nagynéni biztonságát és nem hajlandó észrevenni, hogy pártfogoltjai rafináltan kihasználják. A két történet és a két figura között számos hasonlóság akad. Fontos különbség azonban, hogy a felelőtlen ködkép-kergetés ironikus bemutatására felépített figura nem történeti alak, feldolgozásának módja nem dokumentumokra, forrásokra épített életrajzi regény, így *Az ismeretlen tényező* esetében fel sem merül az a kérdés, hogy a felkutatott történeti, irodalmi, pszichológiatörténeti forrásanyagot vajon hogyan, mire használja föl a mű.

Mint említettem, a regénybeli Vay Sándor afféle „romantikus lélek”, a regény pedig a romantikus lélek paródiája. Vay különcök, forradalmárok, ideggyenge és elszegényedő arisztokraták, dilettáns művészek családjában született és nevelkedett. Őt magát is hamar elkapta az „olvasási láz”, Heine, Byron, Walter Scott, Jókai művei izgatták képzeletét, nem voltak idegenek tőle a pózolt és szenvelgett érzések, stilizált öngyilkossági kísérletek stb. Világával szemben állnak a filiszterek, a fafejű apósok, a pozitivista tudósok, a klinikai lélekboncolók, a múzsátlan realisták, az illúziótlanok és az ódon nagymamák. Az ő számukra a románolvasás és a költészet vagy *erkölcstelenség*, vagy *orvosi tünet*, a férfiruha viselése vétek vagy a Jóisten akarata, vagy a természet törvényei ellen. Ők rendes állással bírót, megbízható vőt, tisztességes, szófogadó lányunokát és efféléket akarnak maguknak.

A felsorolt józanok világából két nézőpont, két szöveg különösen fontos a regényben. Az egyik a már többször emlegetett nagymama, a másik a Dr. Birnbacher képviselte orvosi tekintet, amely tudományos nézőpontból vizsgálja Vayt.

Dr. Birnbachernek kedveznek például Vay kissé direkt módon tünetszerű álmai, amelyek a lelki zavar nyers szimbolikájú, néha szájbarágósra sikerült illusztrációi. (Álmában összetöri a tükröt, amelyben meglátja magát stb.) Dr. Birnbachert gyakran szórakoztatja páciense, és ezt néha alig-alig tudja leplezni. Egyik alkalommal, miután Vay Sándor éppen megpróbálja kiheverni az őt sokkos állapotba taszító nőorvosi vizsgálatot, amely úgyszólván porrá zúzta nagy műgonddal felépített férfi-identitását, a doktor nem tudja visszafogni magát és valóban kineveti. Az implicit szerző ironikus, parodisztikus ábrázolása rokon Birnbacher doktor részvétlenségével. Mint ahogy rokon a nagymama türelmetlenségével is, aki hallani sem akar efféle ostobaságról, mint a férfiruhában való parádézás. A nagymama hamar lemond arról, hogy megértse unokáját, inkább leánynevelő intézetbe adja a rábízott gyereket: fáradt ő már ehhez.

A romantikus lélek konzervatív kritikájának és paródiájának érteni vélem a tétjeit. Rengeteg kárt okozott a modern századokban a minden áron való önmegvalósítás, a természet legyőzésének furorja, a naiv szabadságvágy, a szalmaláng-forradalmiság, sorolhatnánk. Csak azt nem értem, miért Vay Sándor alakja találtatott alkalmasnak erre a mutatóványra?

Mérhetetlenül intoleráns társadalomban élünk, amelyben a szabványon kívüli szexuális magatartások és életformák érezhető politikai és egyházi támogatással válnak megbélyegzetté. Ebben a közegben jelenik meg ez az ízig-vérig konzervatív regény, amelyik ezt a különös és izgalmas határsértőt naivnak, csaló és öncsaló imposztornak, szerencsétlen és szánalmas figurának állítja be a maga paródiájában. Teljességgel varázstalanítja romantikus-szeccszációs vágyait, nosztalgiait, illúzióit. Nem értem, miért kellett elhasználni épp a Vay-figurát a romantika gáncsolására.